

Startnotitie bewegen en sport

Startnotitie bewegen en sport

Bovenbouw voortgezet
onderwijs

September 2024

slo

een doordacht curriculum
dat doen we *samen*

Verantwoording

2024 SLO, Amersfoort

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteurs:

Alieke Grootenboer-Oost & Jacob Nienhuis

Informatie

SLO

Postbus 502, 3800 AM Amersfoort

Telefoon (033) 4840 840

Internet: www.slo.nl

E-mail: info@slo.nl

AN

1.8055.862

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
2. Huidige situatie en positie van het cluster bewegen en sport	5
2.1 Wettelijke kaders	5
2.2 Praktijk op scholen	6
2.3 Gerealiseerd curriculum	8
3. Probleemanalyse	9
3.1 Gebrek aan afstemming in het cluster tussen de vakken	9
3.2 Aandacht voor diversiteit en inclusie	9
3.3 Afsluiten en beoordelen van de gemeenschappelijke vakken LO1/LO	10
4. Ontwikkelingen in de maatschappij en in het cluster bewegen en sport	12
4.1 Maatschappelijke ontwikkelingen	12
4.1.1 Groeiende beweegarmoede en het belang van bewegen en sport	12
4.1.2 De snel veranderende bewegingscultuur	12
4.2 Ontwikkelingen binnen het cluster bewegen en sport	13
4.2.1 Inclusief bewegingsonderwijs	13
4.2.2 Actualisatie kerndoelen	13
4.2.3 Meer bewegen in en om school	14
4.2.4 Beweegidentiteit	14
4.2.5 Afnemende motivatie en veranderende motivatie voor bewegen bij leerlingen in de bovenbouw	14
5. Curriculaire uitdagingen	16
5.1 Inhoud van het examenprogramma en vrijheid voor scholen	16
5.2 Afstemming in het cluster tussen de vakken	16
5.3 Aandacht voor diversiteit en inclusie	16
5.4 Afsluiten en beoordelen van de gemeenschappelijke vakken LO1/LO	17
5.5 Groeiende beweegarmoede en het belang van bewegen en sport	17
5.6 Doorlopende leerlijn van onderbouw vo naar bovenbouw vo	17
5.7 Aandacht voor beweegidentiteit en deelnamemotieven	18
5.8 Aandacht voor vakoverstijgende thema's	18
6. Referenties	19

1. Inleiding

Deze startnotitie voor de examenprogramma's van het cluster van verwante vakken bewegen en sport biedt zicht op de relevante en actuele ontwikkelingen voor het cluster in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs¹. Startnotities zijn een belangrijk instrument in de actualisatie van de examenprogramma's. Ze brengen per vak of cluster van vakken de ontwikkelingen binnen onderwijsbeleid, onderzoek, onderwijspraktijk en samenleving in kaart en leggen een solide basis onder het ontwikkelwerk. De startnotities zijn geschreven door SLO. Bij de totstandkoming zijn externe deskundigen betrokken, zoals vertegenwoordigers van vakverenigingen, leraren, lerarenopleiders, wetenschappers en vakdidactici.

De startnotitie bestaat uit de volgende onderdelen, uitgewerkt per paragraaf:

- huidige situatie en positie van het cluster bewegen en sport
- probleemanalyse
- ontwikkelingen in de maatschappij en in het cluster bewegen en sport
- curriculaire uitdagingen

Deze startnotitie benut onder andere de eerder ontwikkelde startnotitie voor de actualisatie van de kerndoelen (Nienhuis et al., 2023), opbrengsten en adviezen van het ontwikkelteam in het kader van curriculum.nu (2019) en inzichten uit trendanalyses van SLO (Brouwer et al., 2012; 2015), waaronder ook de trendanalyse (v)so (Kastelein et al., 2021). Daarnaast houden we rekening met de werkopdracht van het ministerie van OCW (2024) aan SLO en de operationalisering daarvan in werkinstructies.

---

¹ Met name leerlingen met een visuele beperking, leerlingen met een auditieve/communicatieve beperking, leerlingen met een lichamelijke beperking en leerlingen met milde leer-/gedragsproblemen.

2. Huidige situatie en positie van het cluster bewegen en sport

Het cluster bewegen en sport is onderverdeeld in twee gemeenschappelijke vakken: LO1 voor het vmbo en LO voor havo/vwo. Deze vakken zijn verplicht voor iedere leerling. Daarnaast zijn er twee keuze-examenvakken. Dit is LO2 voor vmbo gl/tl en BSM voor havo/vwo. Scholen kunnen deze vakken aanbieden, maar het hoeft niet. De vakken kunnen door leerlingen gekozen worden in het vrije deel naast de profielkeuze. Voor het hele cluster geldt dat het schoolexamenvakken zijn, zonder centraal examen. Scholen krijgen daarmee - binnen de kaders van het examenprogramma - ruimte om het programma in te richten afhankelijk van de accommodatie, de inrichting en de visie op het vak.

2.1 Wettelijke kaders

De gemeenschappelijke vakken lichamelijke opvoeding 1 (vmbo) en lichamelijke opvoeding (havo-vwo)

Het examenprogramma LO1 van het vmbo bestaat uit zes algemene onderwijsdoelen die voor ieder vak gelden. Naast de algemene onderwijsdoelen zijn er negen eindtermen opgesteld die in het teken staan van het belang van bewegen en sport, basisvaardigheden, leervaardigheden en verschillende activiteitengebieden (Rijksoverheid, 2024). De huidige eindtermen in het examenprogramma van het reguliere vak LO voor havo/vwo zijn onderverdeeld in vijf domeinen, met elk één eindterm: vaardigheden, bewegen, bewegen en regelen, bewegen en gezondheid, bewegen en samenleving (Rijksoverheid, 2024).

LO1 en LO hebben in het voorgezet onderwijs een beschermde status. Dit houdt in dat scholen verplicht zijn om zich aan de onderwijstijd te houden zoals voor 1 augustus 2005 gold. Gemiddeld komt dit neer op 2,5 lesuren van 50 minuten op het vmbo, 2,2 lesuren op de havo en 2 lesuren op het vwo (Inspectie van het Onderwijs, 2024). De contacttijd in de bovenbouw in lesuren van 50 minuten is in de praktijk gemiddeld twee lesuren per week. De vakken LO en LO1 moeten 'naar behoren' worden afgesloten. Op het diploma komt voldoende of goed te staan.

De keuzevakken lichamelijke opvoeding 2 (vmbo gl/tl) en bewegen, sport en maatschappij (havo en vwo)

Het examenprogramma van LO2 bestaat naast de zes algemene onderwijsdoelen uit dertien eindtermen. Als aanvulling op LO1 is de eis dat er

een verdiepingsslag gemaakt wordt in de activiteitengebieden. De extra eindtermen zijn gericht op bewegen regelen, samenleving & gezondheid en beroepspraktijkvorming.

Het examenprogramma van BSM bestaat uit dezelfde vijf domeinen als het reguliere programma van LO. De uitwerking van de domeinen is in het BSM-programma gedetailleerder en verdiepend ten opzichte van het LO-programma. Er worden specifiekere eisen gesteld op het gebied van beweegvaardigheid. Daarnaast is meer aandacht voor het begeleiden en organiseren van beweegactiviteiten en voor thema's als fitheid en blessurepreventie en behandeling. Tot slot is er bij BSM aandacht voor kennis van en reflectie over de maatschappelijke waarde van bewegen en sporten (Rijksoverheid, 2024). De voorwaarde voor toelating van BSM op vwo is een onderzoeksopdracht als verdieping en voorbereiding op wetenschappelijke vervolgstudies.

Voor BSM geldt een voorgeschreven studielast: 320 uur voor havo en 440 uur voor het vwo. Bij een praktijkvak als BSM ligt de contacttijd tussen de 60 en 70%, waarbij 60% contacttijd het minimum is om het examenprogramma te kunnen realiseren. De zelfstudietijd wordt benut voor het theoretisch deel van het examenprogramma en de voorbereiding en evaluatie van praktische opdrachten. LO2 wordt gegeven in 200 lessen van 50 minuten, hier is geen onderscheid gemaakt in contacttijd en zelfstudie. BSM en LO2 bevatten naast een grote praktische component een theoretisch gedeelte. Bij BSM bestaat 30% van de weging van het examen uit toetsing van het theoretische deel, voor LO2 is dat 20%. De keuzevakken BSM en LO2 worden afgesloten met een cijfer op het diploma.

2.2 Praktijk op scholen

De gemeenschappelijke vakken Lichamelijke opvoeding 1 (vmbo) en Lichamelijke opvoeding (havo-vwo)

In de praktijk hechten docenten aan leerdoelen in vier categorieën: bewegen verbeteren, bewegen regelen, gezond bewegen en bewegen beleven (Brouwer et al., 2012). Deze doelen richten zich op het bevorderen van de meervoudige deelnamebekwaamheid. Leraren vinden de leerdoelen 'bewegen beleven' en 'bewegen verbeteren' het belangrijkste, maar de andere leerdoelen vinden zij ook belangrijk (Slot-Heijs et al., 2022).

Om tot inzichten te komen voor deze startnotitie heeft SLO in samenwerking met de KVLO een vragenlijst uitgezet onder leraren bewegingsonderwijs in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Deze vragenlijst is mede gebaseerd op een eerder gehouden onderzoek in de bovenbouw van het vo (Brouwer et al., 2012). Uit de eerste inzichten blijkt dat leraren zich in de bovenbouw richten op

verschillende doelstellingen gericht op meervoudige deelnamebekwaamheid. De doelstelling 'respectvol met elkaar omgaan en rekening houden met verschillen bij bewegen en sport' is voor docenten de belangrijkste doelstelling en een voorwaarde om tot leren te komen. Leraren ervaren echter werkdruk door de vele praktijkvaardigheden die getoetst worden, wat minder tijd overlaat voor andere doelen.

Veel scholen richten het onderwijsprogramma in met een Sport Oriëntatie Keuzeprogramma. Het doel van het programma is leerlingen kennis laten maken met vernieuwende bewegingsactiviteiten en bewegen in een andere context dan die van de school. Want datgene wat op school geleerd wordt hoort gebruikswaarde te hebben voor de actuele bewegingscultuur buiten school, maar die twee contexten verschillen (Brouwer, 2017).

De keuzevakken lichamelijke opvoeding 2 en bewegen, sport en maatschappij

Keuzevakken worden aangeboden naast het gemeenschappelijke vak LO1/LO en richten zich op de verdieping in bewegen en sport, zowel als beweger als begeleider/organisator. Bij de keuzevakken wordt het beheersingsniveau van beweeg- en regelvaardigheden en kennis ten aanzien van uiteenlopende thema's getoetst. Een kandidaat kan zakken voor het schoolexamen LO2 of BSM. Scholen besteden veel aandacht aan de ontwikkeling van een uitgebreid PTA waarin veel onderdelen worden getoetst en afgesloten, dit kost veel tijd. Het geven van de keuzevakken wordt als inspirerend ervaren, waarbij de werkdruk veel hoger ligt door verdiepende opdrachten, het aanbieden van theorie en het verantwoord beoordelen van praktijk en theorie. Voor de praktische opdrachten zijn toetsvoorbeelden ontwikkeld voor BSM (Swinkels et al., 2010), BSM toetsvoorbeelden in beeld (Van Mossel & Swinkels, 2015) en LO2 toetsvoorbeelden van praktische opdrachten (Massink et al., 2013). De meeste leraren maken bij de invulling van het onderwijsprogramma gebruik van de lesmethodes Be Sport Mindes (BSM) of Sportitude (LO2). Voor het theoretische deel is in beide methodes voor BSM en LO2 een complete toetsenbank beschikbaar inclusief toetshandleiding (Brouwer & Swinkels, 2007; Mooij, 2009).

Onderzoek toont aan dat leerlingen intrinsiek gemotiveerd zijn om BSM te kiezen vanwege hun interesse en plezier in LO en de goede uitleg van docenten. Bij leerlingen die in de onderbouw deel uitmaakten van een sportklas kiezen vooral voor BSM, omdat ze het vak gemakkelijk vinden (Bax & Swinkels, 2019).

2.3 Gerealiseerd curriculum

Er zijn geen exacte cijfers bekend over wat leerlingen leren in de lessen bewegingsonderwijs in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Gemiddeld genomen kunnen we zeggen dat leerlingen wat betreft een aantal specifieke motorische vaardigheden minder goed presteren dan tien jaar eerder (Inspectie van het Onderwijs, 2018). Hieruit kan de conclusie worden getrokken dat leerlingen motorisch minder vaardig worden, wat logischerwijs invloed heeft op het kunnen deelnemen aan beweegactiviteiten (SLO, 2023).

Als het gaat om de invulling van de LO-lessen in de bovenbouw blijkt dat LO-leraren het meeste tijd besteden aan de activiteitgebieden spel, atletiek en turnen (Slot-Heijs et al., 2022). Men kan hieruit concluderen dat leerlingen beter leren bewegen in bovenstaande activiteitgebieden, maar het blijft onduidelijk wat de leerlingen precies geleerd hebben van het aangeboden onderwijs.

Hoewel er geen exacte cijfers bekend zijn is het aannemelijk dat sociale interacties tussen leerlingen een rol spelen in het bevorderen van de zelfregulatie in het bewegingsonderwijs (Koekoek, 2023).

Ander onderzoek naar leerlingbetrokkenheid maakt duidelijk dat wanneer er in het bewegingsonderwijs ruimte is voor leerlingen, binnen bepaalde kaders, om invloed te hebben op de inhoud en vormgeving van de les, de motivatie om deel te nemen stijgt en daarmee ook de betrokkenheid bij bewegen en sporten (Boonenkamp et al., 2022). In hoeverre dit invloed heeft op het verbeteren van de vaardigheden is nog niet bekend.

3. Probleemanalyse

In dit hoofdstuk beschrijven we de belangrijkste knelpunten die zich voordoen in het huidige curriculum van het cluster bewegen en sport. Deze knelpunten bevinden zich binnen de wettelijke kaders, in de praktijk op school of in het leerproces van de leerlingen. Veel knelpunten die we in dit hoofdstuk schetsen, hebben te maken met de ontwikkelingen in de samenleving of in de beweeg- en sportcultuur in het algemeen die worden beschreven in hoofdstuk vier.

3.1 Gebrek aan afstemming in het cluster tussen de vakken

De huidige examenprogramma's van de verschillende vakken in het cluster bewegen en sport zijn in aparte trajecten ontwikkeld. Dat is zichtbaar. Zowel de inhoud als het abstractieniveau van de programma's zijn verschillend.

Vergelijking tussen vmbo en havo/vwo

Op havo/vwo heeft LO een globaal programma met veel vrijheid voor de scholen, maar met weinig inhoudelijke houvast voor onderwijsdoelen. Bij LO1 op het vmbo is het programma gedetailleerder beschreven, maar blijven de eindtermen vooral beperkt tot het beschrijven van activiteiten en zijn er weinig aanknopingspunten voor andere doelen, zoals bewegen regelen of samen bewegen. Bij de keuzevakken BSM en LO2 zijn er vergelijkbare inhoudelijke verschillen.

Vergelijking tussen het gemeenschappelijk vak en het keuzevak

Als we de programma's binnen een schooltype vergelijken, zien we dezelfde opbouw voor het gemeenschappelijke vak en het keuzevak, maar is het onduidelijk of de vakken goed op elkaar aansluiten. Leraren signaleren dat het huidige examenprogramma van LO2 veel lijkt op het gemeenschappelijke vak LO1. Dat leidt tot veel nadruk op het afsluiten van beweegvaardigheden en weinig ruimte voor andere vaardigheden, zoals bewegen regelen. Het keuzevak BSM werkt vanuit dezelfde domeinen als het gemeenschappelijke vak LO maar onderscheidt zich met een uitgebreider programma. Dat zorgt voor uitgebreide PTA's met veel onderdelen die getoetst worden.

3.2 Aandacht voor diversiteit en inclusie

In de praktijk van het bewegingsonderwijs zien we dat leerlingen deelnemen met zeer uiteenlopende beweegvaardigheden. Leerlingen hebben een fysieke beperking of een trage of eenzijdige motorische ontwikkeling, of ze zijn verder dan gemiddeld ontwikkeld en nemen van huis uit deel aan verschillende sporten. Daarnaast kunnen etnische diversiteit, sociaaleconomische

achtergrond, genderdiversiteit en religie ook een rol spelen in de wijze waarop een leerling deelneemt aan de lessen, de motivatie die een leerling heeft of de mogelijkheden om deel te nemen aan bewegen en sporten.

Uit onderzoek van het Mulier-instituut blijkt dat leraren meer aandacht hebben voor leerlingen met fysieke en motorische beperkingen dan voor leerlingen die uitblinken in sport. Een op de tien scholen besteedt veel aandacht aan leerlingen met uitgesproken talent op het gebied van bewegen en sport, dat is veel minder dan in 2018 (Slot-Heijs et al., 2022).

Het huidige curriculum biedt weinig houvast om effectief in te spelen op deze diverse factoren. De actualisatie biedt kansen om een curriculum te ontwikkelen vanuit een meer inclusieve benadering waarin bewust meer ruimte gelaten kan worden voor de verschillen in beweegvaardigheid, het aansluiten op de leefwereld van de leerlingen en de actualiteit waarin zij leven. Dit geeft alle leerlingen meer identificatiemogelijkheden van waaruit zij kunnen komen tot vormen van bewegen die hen aanspreken, en vertrouwen ontwikkelen in het eigen en andermans kunnen. Daarmee kan deze benadering een positieve bijdragen leveren aan het terugdringen van kansenongelijkheid.

3.3 Afsluiten en beoordelen van de gemeenschappelijke vakken LO1/LO

Het huidige examenprogramma voor LO1/LO beschrijft inhouden waarin de leerlingen zich dienen te ontwikkelen. Op dit moment lijkt er een gebrek te zijn aan afstemming tussen de beoogde leerresultaten en wat er daadwerkelijk wordt beoordeeld (Borghouts et al., 2017).

In de wettelijke aanwijzingen voor de toetsing en afsluiting van LO1/LO in het SE wordt momenteel alleen als eis gesteld dat de leerling het programma 'voldoende' of 'goed' afsluit. Als leerlingen een onvoldoende staan voor LO1/LO, kunnen ze niet deelnemen aan het centraal examen. De minimumeis is dat leerlingen een 'inspanningsverplichting' hebben om voldoende gebruik te maken van de geboden leeransen. In de praktijk betekent dit aanwezig zijn en actief deelnemen. In hoeverre daarmee de doelen van het examenprogramma worden behaald blijft onduidelijk.

Uit onderzoek van het Mulier-instituut blijkt dat bijna de helft van de leraren de beoordeling van leerlingen in de toekomst wil veranderen. Leraren beoordelen momenteel het meest op inzet/motivatie en daarna op voortgang van de motorische vaardigheid en daarna op het niveau van de motorische vaardigheid (Slot-Heijs et al., 2022). Leraren experimenteren met verschillende vormen van beoordelen, variërend van formatief beoordelen, summatief beoordelen tot niet

beoordelen. Er wordt daarnaast naar manieren gezocht om het leerproces van de leerling een grotere rol te laten spelen in de beoordeling. Leerlingvolgsystemen worden ingezet als legitimering voor het vak, om beter te signaleren waar extra zorg nodig is en als didactisch hulpmiddel (Brouwer et al., 2015).

4. Ontwikkelingen in de maatschappij en in het cluster bewegen en sport

In dit hoofdstuk beschrijven we de belangrijkste ontwikkelingen die van invloed zijn op het curriculum. We onderscheiden maatschappelijke ontwikkelingen en ontwikkelingen in het cluster bewegen en sport.

4.1 Maatschappelijke ontwikkelingen

4.1.1 Groeiende beweegarmoede en het belang van bewegen en sport

Jongeren bewegen onvoldoende en hun motoriek gaat achteruit. Volgens het Mulier-instituut (2023) beweegt slechts 39,3% van de Nederlandse jongeren tussen 12-17 jaar voldoende, met deze groep als minst actieve en meest zittende leeftijdsgroep. Vroeger fietsten leerlingen naar school, nu nemen ze vaker de e-bike (Nederlandse Sportraad, 2023). Dit vermindert hun fysieke activiteit.

Onderzoek toont aan dat de motorische vaardigheden van basisschoolleerlingen afnemen (Mombarg et al., 2021). De coronamaatregelen hebben deze trend versterkt, waardoor jongeren in het voortgezet onderwijs minder fit zijn en meer motorische achterstanden en minder motivatie hebben (De Jonge et al., 2023; Slot-Heijs et al., 2022). Onvoldoende beweging leidt tot sociale isolatie, ongelukken, blessures, minderwaardigheidsgevoelens en verminderd welbevinden (Biddle & Asare, 2011). Kortom, jongeren bewegen minder, zitten meer, en hun motoriek verslechtert.

Er is echter groeiende erkenning van het belang van goed bewegingsonderwijs. In 2018 werd in 'Plezier in bewegen' gepleit voor dagelijks twee keer een half uur sporten en bewegen in het onderwijs (Nederlandse Sportraad et al., 2018). Het nationaal sportakkoord 2018-2022 benadrukt de noodzaak van brede bewegingontwikkeling vanaf jonge leeftijd. Goed bewegingsonderwijs is cruciaal om deze negatieve trends om te keren en jongeren te helpen een actiever, gezonder en gelukkiger leven te leiden.

4.1.2 De snel veranderende bewegingscultuur

De bewegingscultuur laat een steeds gevarieerder beeld zien wat betreft activiteiten, tijdstip, plaats, accommodaties, omgeving, contexten en motieven (De Jong & Lo-A-Njoe, 2017). Nieuwe activiteiten komen en gaan, soms worden ze blijvend en soms zijn ze na een tijdje weer verdwenen. Het is de kunst een uitdagende leeromgeving te creëren, waarbij er een kritische verbinding is

tussen activiteiten in de gymzaal, op het schoolplein, op straat, op pleinen, in het park en in de sportvereniging. Er is steeds meer belangstelling voor beweegen en sportactiviteiten, waarbij het competitie-element minder belangrijk is. Leraren zien de behoefte van jongeren om vrijer, minder gereguleerd te kunnen deelnemen aan bewegen en sport, zo blijkt uit de afgenomen vragenlijst van SLO en KVLO. De afname van de gereguleerde sporten en de toename van de ongereguleerde sporten blijkt ook uit onderzoek van NOC-NSF (2024).

De beweegmotieven van mensen zijn divers en veranderen. Naar mate mensen ouder worden gaan ze steeds meer sporten om gezond te blijven en minder voor het plezier of de prestatie. Technologische toepassingen begeleiden het bewegen. Deelnemers kunnen persoonlijke beweegplannen opstellen waarin ze zelf bepalen waar, wanneer en met wie ze sporten. Deze individualisering en flexibilisering is een sterke ontwikkeling in de samenleving als geheel (De Jong & Lo-A-Njoe, 2017). Tegelijkertijd is elkaar ontmoeten en sociaal contact een belangrijk motief om te bewegen en sporten.

4.2 Ontwikkelingen binnen het cluster bewegen en sport

4.2.1 Inclusief bewegingsonderwijs

Uit het onderzoek van Van Doodewaard en Knoppers (2022) blijkt dat de pogingen van leraren om leerlingen bij de gymles te betrekken, bijdragen aan sociale ongelijkheid tussen leerlingen. Leerlingen die voldoen aan de norm van de docent worden gecategoriseerd als normaal, leerlingen die niet voldoen worden gecategoriseerd als 'anders'. Van Doodewaard en Knoppers pleiten ervoor om te stoppen met het zoeken naar mogelijkheden om verschillen te overwinnen. Zij pleiten ervoor om onderwijs op te vatten als een gebeurtenis die vooraf niet te voorspellen valt. Dat geeft ruimte voor docenten en leerlingen om vanuit een diepgewortelde behoefte aan medemenselijkheid onderwijs te creëren waarin de interactie centraal staat. Leerlingen leren vanuit gelijkwaardigheid te begrijpen, respecteren en communiceren met medeleerlingen. De noodzaak is hoog om binnen het bewegingsonderwijs gelijke kansen te bieden aan alle leerlingen, ongeacht achtergrond of fysieke mogelijkheden (Van Doodewaard & Knoppers, 2022).

4.2.2 Actualisatie kerndoelen

Bij het schrijven van deze startnotitie is de actualisatie van de kerndoelen nog in volle gang. In de actualisatie is voortgeborduurd op de uitkomsten van curriculum.nu (2019) en de inhouden dragen actief bij aan de drie doeldomeinen van het onderwijs (OCW, 2024). De belangrijkste thema's die in de actualisatie van de kerndoelen een plaats krijgen zijn: leren bewegen, gezond bewegen, bewegen betekenis geven, bewegen regelen, samen bewegen en contexten verbinden. Deze thema's sluiten aan bij de bestaande thema's die

in het voortgezet onderwijs gebruikt worden: bewegen verbeteren, gezond bewegen, bewegen regelen, bewegen beleven. Voor een doorlopende leerlijn is het van belang om aan te sluiten bij de nieuwe kerndoelen van de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

4.2.3 Meer bewegen in en om school

Als reactie op bovenstaande trend van beweegarmoede worden allerlei stimuleringsprogramma's ontwikkeld door en voor scholen. Scholen besteden steeds vaker aandacht aan verschillende beweegmomenten in het klaslokaal. Minder zitten en meer bewegen wordt om meerdere redenen gedaan. Bijvoorbeeld om de concentratie te verhogen of een bijdrage te leveren aan cognitieve leerprestaties (bewegend leren). Het schoolplein, of de directe omgeving van de school, wordt ook op verschillende manieren gebruikt in het kader van een dynamische schooldag (van Gelder, 2021). In het primair onderwijs zijn scholen al langer op zoek naar manieren om meer te bewegen in en om de school, maar de laatste tijd is er ook een aantal middelbare scholen bezig met dit thema (Weltens & Zwinkels-Broch, 2024). Steeds meer leraren bewegingsonderwijs bieden bijvoorbeeld pauzesport aan (Slot-Heijs et al., 2022). Het is de vraag welke taak er ligt voor de leraar bewegingsonderwijs om hieraan een bijdrage te leveren. Tegelijkertijd gaat dit verder dan het bewegingsonderwijs en ligt er een taak voor de school als geheel.

4.2.4 Beweegidentiteit

Het ontwikkelen van een eigen beweegidentiteit is de laatste jaren binnen het cluster bewegen en sport nadrukkelijker in beeld gekomen en als idee enthousiast omarmd, mede als vertaling van een betere balans tussen kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming (Biesta, 2015). Het concept beweegidentiteit biedt het cluster bewegen en sport de mogelijkheid de focus te leggen op wat betekenisvol bewegen voor de leerling is. Door leerlingen te helpen zicht te krijgen op waar hun competenties en hun voorkeuren liggen en waardoor die identiteit beïnvloed wordt, vergroot je hun mogelijkheden om een leven lang te blijven bewegen. Dat is ook van belang voor het bevorderen van autonomie en zelfregulatie bij leerlingen (Nienhuis, 2022). Gezien de snel veranderende beweeg- en sportcultuur en de toenemende diversiteit op allerlei gebieden, groeit de noodzaak om leerlingen te helpen bij de ontwikkeling van hun beweegidentiteit.

4.2.5 Afnemende motivatie en veranderende motivatie voor bewegen bij leerlingen in de bovenbouw

Uit een vragenlijst van Van Mossel (z.d.) blijkt dat leerlingen in de bovenbouw zich minder competent voelen, minder autonomie ervaren en minder verbonden zijn met medeleerlingen en met de leraren ten opzichte van de onderbouw.

Daarnaast zijn er verschillen in beweegmotieven: leerlingen in de bovenbouw scoren lager dan leerlingen in de onderbouw op de motieven beweegplezier, sociaal contact, spanning en avontuur en met name aanzien/status. Daarentegen scoren leerlingen in de bovenbouw hoger op het motief lichamenlijk effect. Leerlingen in de bovenbouw waarderen LO lager dan leerlingen in de onderbouw. Deze ontwikkeling past in het beeld van teruglopende motivatie voor het deelnemen aan bewegen en sporten. De oorzaken van deze ontwikkeling zijn complex, maar het is bepalend voor de onderwijspraktijk en beïnvloedt waarschijnlijk het deelnameniveau van de leerlingen en daarmee de mogelijkheden om zich te ontwikkelen.

Leraren in de bovenbouw zien een afname in de motivatie van leerlingen om te bewegen: leerlingen hebben minder plezier in bewegen (Slot-Heijs et al., 2022). Uit gesprekken met leraren komt naar voren dat autonomie en keuzevrijheid voor leerlingen thema's zijn die bijdragen aan de leerlingbetrokkenheid van de gymles in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Een aantal leraren pleit om de leerdoelen meer in te zetten op deelname aan de bewegings- en sportcultuur dan op het beter leren bewegen. Om de deelname te vergroten zijn ze van mening dat er in de eindtermen ruimte moet zijn voor vernieuwende bewegingsactiviteiten en keuzevrijheid van leerlingen.

5. Curriculaire uitdagingen

De probleemanalyse in hoofdstuk 3 en de ontwikkelingen in de samenleving en het cluster bewegen en sport in hoofdstuk 4 leiden tot uitdagingen voor de ontwikkeling van een nieuw curriculum. In dit hoofdstuk zetten we de uitdagingen voor de actualisatie van de examenprogramma's bewegen en sport op een rij. We onderscheiden algemene uitdagingen, uitdagingen voor de gemeenschappelijke vakken en uitdagingen voor de keuze-examenvakken.

5.1 Inhoud van het examenprogramma en vrijheid voor scholen

Uit veldraadplegingen met vakexperts en leraren bewegingsonderwijs in de bovenbouw van het vo blijkt dat het voor alle examenprogramma's een curriculaire uitdaging is om enerzijds meer inhoudelijke sturing te geven bij de formulering van de eindtermen dan de huidige eindtermen, omdat leraren de huidige eindtermen abstract vinden. Sturing helpt hen bij het vormgeven van het onderwijsprogramma, maar ook bij legitimering van het vak naar de schooldirectie. Anderzijds willen ze de vrijheid behouden die scholen hebben om het onderwijsprogramma in te richten. Er moet daarbij rekening gehouden worden met de tijdsinvestering die nodig is om praktijkvaardigheden te oefenen en af te sluiten.

5.2 Afstemming in het cluster tussen de vakken

In verschillende opzichten is het een uitdaging om samenhang tussen de programma's te creëren. Allereerst is het de uitdaging om te onderzoeken op welk vlak er overeenkomsten en verschillen zijn tussen leerinhouden voor vmbo-leerlingen en havo/vwo-leerlingen. Verder is het de opdracht om de programma's op een vergelijkbaar abstractieniveau te beschrijven. Ten slotte moet worden bepaald wat het onderscheid is tussen de gemeenschappelijke vakken en de keuzevakken, waarbij het gemeenschappelijke vak de basis vormt voor alle leerlingen.

5.3 Aandacht voor diversiteit en inclusie

Om ervoor te zorgen dat leerlingen plezier blijven beleven in het aangaan van beweeguitdagingen en daarbij succeservaringen opdoen neemt het belang toe om recht te doen aan verschillen tussen leerlingen op het gebied van deelnameniveau, beweegmotieven en sociale vaardigheden. Uit gesprekken met leraren bewegingsonderwijs blijkt dat in de bovenbouw leerlingen zich meer bewust zijn van wie zij zijn en waar hun kwaliteiten en voorkeuren liggen. Door enerzijds aan te sluiten bij hun beweegmotieven en anderzijds hun

'beweeghorizon' te verbreden krijgen leerlingen de mogelijkheid hun eigen klik met bewegen en sporten verder te ontwikkelen (Nienhuis, 2022).

5.4 Afsluiten en beoordelen van de gemeenschappelijke vakken LO1/LO

In de huidige situatie lijkt er een gebrek te zijn aan afstemming tussen de beoogde leerresultaten en wat er daadwerkelijk wordt beoordeeld bij de gemeenschappelijke vakken LO1/LO (Borghouts et al., 2017). Bij de ontwikkeling van de nieuwe examenprogramma's is het de uitdaging om rekening te houden met betekenisvolle vormen van beoordelen en monitoren.

Er zit in de huidige situatie een verschil tussen de beoordeling van gemeenschappelijke vakken en keuzevakken. Bij de keuze-examenvakken zijn beoordelingskaders ontwikkeld om verantwoord te komen tot waardering van de kwaliteit van leerlingen. De ontwikkelde kaders geven leerlingen vooraf duidelijkheid over wat van ze wordt verwacht en waarop ze worden beoordeeld. De beoordelingskaders worden zowel formatief als summatief gebruikt (Anthoni et al., 2010). Het verdient de aanbeveling te onderzoeken in hoeverre deze beoordelingskaders ook bruikbaar en relevant zijn voor de beoordeling van de gemeenschappelijke vakken.

5.5 Groeiende beweegarmoede en het belang van bewegen en sport

Het beweeggedrag van kinderen verandert, zo ook van leerlingen in de bovenbouw. Leerlingen bewegen de laatste jaren minder, zitten meer en de kwaliteit van het bewegen gaat achteruit (Farooq et al., 2020; Guthold et al., 2020; Momberg et al., 2021; Nederlandse Sportraad, 2023). Het is de uitdaging om te gaan met deze gegevens, zonder afbreuk te doen aan de inhouden van de leerdoelen van het cluster bewegen en sport.

In het kader van de ontwikkeling van nieuwe examenprogramma's is het advies om onderscheid te maken tussen de waarde die (al dan niet terecht) aan bewegen en sport wordt toegeschreven, de oproepen en pleidooien voor meer en beter bewegen op school, de programma's en interventies die hiervoor worden ontwikkeld en de kernopdracht van het bewegingsonderwijs als vak: leerlingen beter leren deelnemen aan beweegsituaties met het oog op een zelfstandige, verantwoorde, perspectiefrijke en blijvende deelname aan de bewegingscultuur (Stegeman, 2000).

5.6 Doorlopende leerlijn van onderbouw vo naar bovenbouw vo

Bewegen en sport op school draagt bij aan een leven lang deelnemen aan bewegen en sporten. Het cluster bewegen en sport in de bovenbouw van het

voortgezet onderwijs is erop gericht dat de leerlingen zich – als vervolg op de onderbouw – verder kunnen oriënteren op deelname aan bewegingscultuur en de daartoe relevante vaardigheden, kennis en houding kunnen verwerven. Net zoals in voorgaande fasen draagt het onderwijs in bewegen en sport bij aan een 'zelfstandige, verantwoorde, perspectiefrijke en blijvende deelname aan de bewegingscultuur' (Stegeman, 2000. Zie ook: Brouwer et al., 2011; 2012; 2015; Curriculum.nu, 2019; Mooij et al., 2011).

Voor een doorlopende leerlijn van onderbouw vo en bovenbouw vo is het van belang om voort te borduren op de opbrengsten van het kerndoelentraject. De actualisatie van de kerndoelen loopt voor op de actualisatie van het examenprogramma. Mogelijke inhoudelijke vernieuwingen kunnen gevolgen hebben voor de actualisatie van het examenprogramma.

5.7 Aandacht voor beweegidentiteit en deelnamemotieven

Uit veldraadplegingen met zowel vakexperts als leraren bewegingsonderwijs blijkt dat het beweegaanbod en de huidige manier van ordenen op activiteitsgebieden niet meer aansluit bij de doelgroep en de actuele beweegcultuur. De leerlingbetrokkenheid kan vergroot worden door ruimte te bieden voor keuzemogelijkheden. Leerlingen ontwikkelen de beweegidentiteit door keuzes te maken en zich te oriënteren op nieuwe sporten. Dat vraagt een andere kijk op het beschrijven van het beweegaanbod dan het huidige examenprogramma.

Leraren merken dat de motivatie om te bewegen verandert bij leerlingen in de bovenbouw (Slot-Heijs et al., 2022; Van Mossel, z.d.). Door in te spelen op deelnamemotieven van leerlingen kunnen de traditionelere sporten vaker losgelaten worden, kan ingespeeld worden op vernieuwende beweegactiviteiten en aansluiting gezocht worden bij de belevingswereld van de leerlingen. Gezien de snel veranderende pluriforme beweeg- en sportcultuur en de toenemende diversiteit, groeit de noodzaak om leerlingen te helpen bij de ontwikkeling van hun beweegidentiteit.

5.8 Aandacht voor vakoverstijgende thema's

Er zijn thema's die zo breed en veelomvattend zijn dat verschillende clusters of zelfs de school als geheel er een bijdrage aan levert. De meest in het oog springende brede thema's voor het cluster bewegen en sport zijn gezondheid, burgerschap, diversiteit en kansengelijkheid. De uitdaging is om te bepalen welke bijdrage het cluster bewegen en sport kan leveren aan deze thema's, waar dit raakt aan andere clusters en hoe dit kan worden uitgewerkt in samenhangende onderwijsdoelen.

6. Referenties

- Anthoni, K., van de Kamp, W., Schrik, E., Swinkels, E., Veldboer, R., & Witsiers, D. (2010). *BSM toetsvoorbeelden. IJkpunten voor het curriculum van het van het examenvak Bewegen, Sport en Maatschappij*. SLO. <https://www.slo.nl/@4357/bsm-toetsvoorbeelden/>
- Bax, H., & Swinkels, E. (2019, april). Kiezen voor bewegen, sport en maatschappij als examenvak. *Lichamelijke Opvoeding*, 4, 22-24. <https://www.kennisbanksportenbewegen.nl/?file=10575&m=1638536572&action=file.download>
- Biddle, S., & Asare, M. (2011). Physical activity and mental health in children and adolescents: A review of reviews. *British Journal of Sports Medicine*, 45, 886-895. <https://doi.org/10.1136/bjsports-2011-090185>
- Biesta, G. J. J. (2015). *Het prachtige risico van onderwijs*. Uitgeverij Phronese.
- Boonekamp, G. M., Jansen, E., O'Sullivan, T., Dierx, J. A., Lindström, B., Perez-Wilson, P., & Álvarez-Dardet Díaz, C. (2022). The need for adolescents' agency in salutogenic approaches shaping physical activity in schools. *Health Promotion International*, 37(1), <https://doi.org/10.1093/heapro/daab073>
- Borghouts, L. B., Slingerland, M., & Haerens, L. (2017). Assessment quality and practices in secondary PE in the Netherlands. *Physical Education and Sport Pedagogy*, 22(5), 473-489. <https://doi.org/10.1080/17408989.2016.1241226>
- Brouwer, B. (2017). Keuzeprogramma's: een must of een don't do? *Lichamelijke opvoeding*, 105, 6-7. <https://www.kennisbanksportenbewegen.nl/?file=8964&m=1531747300&action=file.download>
- Brouwer, B., Aldershof, A., Bax, H., van Berkel, M., van Dokkum, G., Mulder, M. J., & Nienhuis, J. H. (2011). *Human movement and sports in 2028: Een blik in de toekomst van lichamelijke opvoeding/bewegingsonderwijs en sport op school*. SLO. <https://www.slo.nl/publicaties/@4374/human-movement-and/>
- Brouwer, B., van Berkel, M., van Mossel, G., & Swinkels, E. (2015). *Bewegingsonderwijs en sport: vakspecifieke trendanalyse 2015*. SLO. <https://www.slo.nl/@4294/bewegingsonderwijs/>
- Brouwer, B., Houthoff, D., & van Mossel, G. (2012). *LO in bovenbouw vo: trendanalyse voor lichamelijke opvoeding in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs*. SLO. <https://www.slo.nl/@4342/lo-bovenbouw-vo/>

- Brouwer, B., Houthoff, D., Massink, M., Mooij, C., van Mossel, G., Swinkels, E., & Zonnenberg, A. (2012). *Basisdocument Bewegingsonderwijs voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs*. Jan Luiting Fonds.
- Brouwer, B. & Jacobs, F. (2019). Bewegingsonderwijs: doen we nog de goede dingen?: Een kritische reflectie op het bewegingsonderwijs vanuit drie perspectieven. *LO Magazine*, 107(8), 6-10.
- Brouwer, B., & Swinkels, E. (2007). *Handreiking schoolexamen sport, bewegen en maatschappij havo/vwo*. SLO.
<https://www.slo.nl/@4445/handreiking-16/>
- Curriculum.nu. (2019). *Leergebied Bewegen & Sport: voorstel voor de basis van de herziening van de kerndoelen en eindtermen van de leraren en schoolleiders uit het ontwikkelteam Bewegen & Sport*.
<https://curriculum.nu/>
- De Jong, J., & Lo-A-Njoe, J. (2017). *Sport Toekomstverkenning (STV): een sportiever Nederland*. Website, Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu & Sociaal en Cultureel Planbureau.
<https://www.sportenbewegenincijfers.nl/toekomstverkenning>
- De Jonge, M., Anselma, M., Bronkhorst, A., Balk, L., Vrieswijk, S., & Singh, A. S. (2023). Uithoudingsvermogen van leerlingen in het voortgezet onderwijs in tijden van COVID-19. Mulier Instituut.
<https://www.mulierinstituut.nl/publicaties/27288/uthoudingsvermogen-van-leerlingen-in-het-voortgezet-onderwijs-in-tijden-van-covid-19/>
- Deelen, W. (2024). Mogen we buiten les?: buiten bewegen: een onderwijskundige en maatschappelijke noodzaak ook voor docenten LO. *LO Magazine*, 112, 48-51.
[https://www.kvlo.nl/MagazineDownloads/Mogen%20we%20buiten%20les%20-%20Deelen%20\(topic\).pdf](https://www.kvlo.nl/MagazineDownloads/Mogen%20we%20buiten%20les%20-%20Deelen%20(topic).pdf)
- Farooq, A., Martin, A., Janssen, X., Wilson, M. G., Gibson, A. M., Hughes, A., & Reilly, J. J. (2020). Longitudinal changes in moderate-to-vigorous-intensity physical activity in children and adolescents: A systematic review and meta-analysis. *Obesity reviews: an official journal of the International Association for the Study of Obesity*, 21(1), e12953.
<https://doi.org/10.1111/obr.12953>
- Inspectie van het Onderwijs (2018). *Peil.Bewegingsonderwijs: Einde basis- en speciaal onderwijs 2016-2017*.
<https://www.onderwijsinspectie.nl/documenten/rapporten/2018/04/20/peil-bewegingsonderwijs-einde-basis-speciaal-basisonderwijs-2016-2017>
- Inspectie van het Onderwijs (2019). *Nieuwsbrief Voortgezet onderwijs – mei 2019: Flexroosters en de uren lichamelijke opvoeding*.
<https://www.onderwijsinspectie.nl/actueel/nieuwsbrieven/onderwijsinspectie-voortgezet-onderwijs/2019/mei#article6>

- Inspectie van het Onderwijs (2024). *Aantal uren lichamelijke opvoeding*.
<https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwijssectoren/voortgezet-onderwijs/aantal-uren-lichamelijke-opvoeding>
- Kastelein, S., van der Laan, A., & Verbruggen, I. (2021) *Trendanalyse (v)so*.
 SLO <https://www.slo.nl/thema/meer/inclusiever-onderwijs/>
- Koekoek, J. (2023). *Sociale interacties in de LO-les: Waarom LO-docenten rekening moeten houden met interacties tussen leerlingen?* LO Magazine, 111, 8-13.
https://www.kenniscentrumsportenbewegen.nl/kennisbank/publicaties/?sociale-interacties-in-de-lo-les&kb_id=27464&kb_q=Sociale%20interacties%20in%20de%20LO-les:%20Waarom%20LO-docenten%20rekening%20moeten%20houden%20met%20interacties%20tussen%20leerlingen
- Massink, M., van Mossel, G., Swinkels, E., & Witsiers, D. (2013). *LO2 toetsvoorbeelden van praktische opdrachten*. SLO.
<https://www.slo.nl/@4319/lo2-toetsvoorbeelden/>
- Mombarg, R., de Bruijn, A. G. M., Smits, I. A. M., Hemker, B. T., Hartman, E., Bosker, R. J., & Timmermans, A. C. (2021). Development of fundamental motor skills between 2006 and 2016 in Dutch primary school children. *Physical Education and Sport Pedagogy*, 28(6), 583-600.
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17408989.2021.2006621>
- Mooij, C. (2009). *Handreiking schoolexamens LO2 vmbo GL en TL*. SLO.
<https://www.slo.nl/thema/vakspecifieke-thema/bewegingsonderwijs/lichamelijke-opvoeding-2/@4427/handreiking-10/>
- Nederlandse Sportraad, Onderwijsraad & Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (2018). *Plezier in bewegen: Een oproep tot dagelijks sporten en bewegen in het onderwijs*. Nederlandse Sportraad.
<https://www.nederlandse-sportraad.nl/plezier-inbewegen/documenten/publicaties/2018/09/10/plezier-in-bewegen>
- Nederlandse Sportraad (2023). *Analyse Bewegen tijdens de levensloop*.
<https://www.nederlandse-sportraad.nl/documenten/publicaties/2023/06/21/analyse-bewegen-tijdens-de-levensloop>
- Nienhuis, J. (2022). *Beweegidentiteit (BI): Verkenning voor de actualisatie van de kerndoelen en examenprogramma's voor het leergebied Bewegen & Sport*. SLO. <https://www.slo.nl/@21237/beweegidentiteit-bi/>
- Nienhuis, J., Marsman, P., & van der Merwe, C. (2023). *Startnotitie bewegen en sport. Actualisatie kerndoelen*. SLO. <https://slo-kerndoelen.files.svdcdn.com/production/uploads/assets/updates/Startnot>

[itie-kerndoelen-bewegen-en-sport_2023-09-20-085134_gfhf.pdf?dm=1695199896](#)

- NOC-NSF (2024). *Maandmeting Sportdeelnameindex april 2024*.
<https://nocnsf.nl/sportdeelnameindex>
- OCW (2024). *Bijstelling conceptexamenprogramma's vakkenclusters mens en maatschappij, bewegen en sport, kunst en cultuur en digitale geletterdheid voor vmbo, havo en vwo*.
<https://www.slo.nl/zoeken/@23265/werkopdracht-actualisatie-0/>
- Rijksoverheid (2024). *Regeling examenprogramma's voortgezet onderwijs*. Geraadpleegd op 08-04-2024, van
<https://wetten.overheid.nl/BWBR0022061/2024-01-11>
- Singh, A. S., Veldman, S. L. C., de Jonge, M. (2023). *Kinderen en jongeren bewegen minder en hun motoriek gaat achteruit: kennis- en innovatiescan WP2*. Het Mulier-instituut.
kennisbanksportenbewegen.nl/?file=11326&m=1683628234&action=file.download
- Slot-Heijs, J. J., Vrieswijk, S., Bronkhorst, A., Lucassen, J. M. H. (2022). *Lichamelijke opvoeding en sport in het voortgezet onderwijs: een 2-meting*. Mulier-instituut.
<https://www.mulierinstituut.nl/publicaties/27078/lichamelijke-opvoeding-en-sport-in-het-voortgezet-onderwijs/>
- Stegeman, H. (2000). *Belang van bewegingsonderwijs*. Jan Luiting Fonds.
- Van Doodewaard, C., & Knoppers, A. (2022). Paradoxes in practices of inclusion in physical education. *Frontiers in Sports and Active Living*, 4,
<https://doi.org/10.3389/fspor.2022.978612>
- Van Gelder, W., Janssen, M., Mauw, S., & Goedhart, B. (2021). De dynamische schooldag: de complexiteit van het succesvol aanbieden van beweegactiviteiten. *LO Magazine*, 109(2), 8-11.
https://pure.hva.nl/ws/files/17687325/Dynamische_schooldag_complexiteit_KVLO_artikel_Van_Gelder_Goedhart_Mauw_Janssen.pdf
- Van Mossel, G., & Swinkels, E. (2015). *Bewegen, sport en maatschappij. Toetsvoorbeelden in beeld*. SLO.
<https://www.slo.nl/thema/vakspecifieke-thema/bewegingsonderwijs/bewegen-sport-maatschappij-bsm/toetsvoorbeelden/>
- Van Mossel, G. (z.d.). Wat beweegt onze leerlingen? [Nog niet gepubliceerd]
- Weltens, M., & Zwinkels-Broch, M. (2024). Op weg naar een dynamische schooldag in het vo: een pilotverslag vanuit Westland: het activeren van leerlingen: wat is onze aanpak? *LO Magazine*, 112, 34-35.
<https://www.kvlo.nl/Downloads/dynamischeschooldagvo1.pdf01.pdf>
([kvlo.nl](https://www.kvlo.nl))

Als landelijk expertisecentrum richt SLO zich op de ontwikkeling van het curriculum in het primair, speciaal en voortgezet onderwijs in Nederland. We werken met het onderwijsveld aan de doelen, kaders en instrumenten waarmee scholen hun opdracht vanuit een eigen visie kunnen vervullen.

We brengen praktijk, beleid, maatschappelijke ontwikkelingen en onderzoek samen en stellen onze expertise beschikbaar aan onderwijs en overheid, bijvoorbeeld in de vorm van leerplannen, tools, voorbeeldlesmaterialen, conferenties en rapporten.

Bezoekadres
Stationsplein 1
3818 LE Amersfoort

Postadres
Postbus 502
3800 AM Amersfoort

T +31 (0)33 484 08 40
E info@slo.nl
W www.slo.nl

 [company/slo](https://www.linkedin.com/company/slo)
 [SLO_nl](https://twitter.com/SLO_nl)